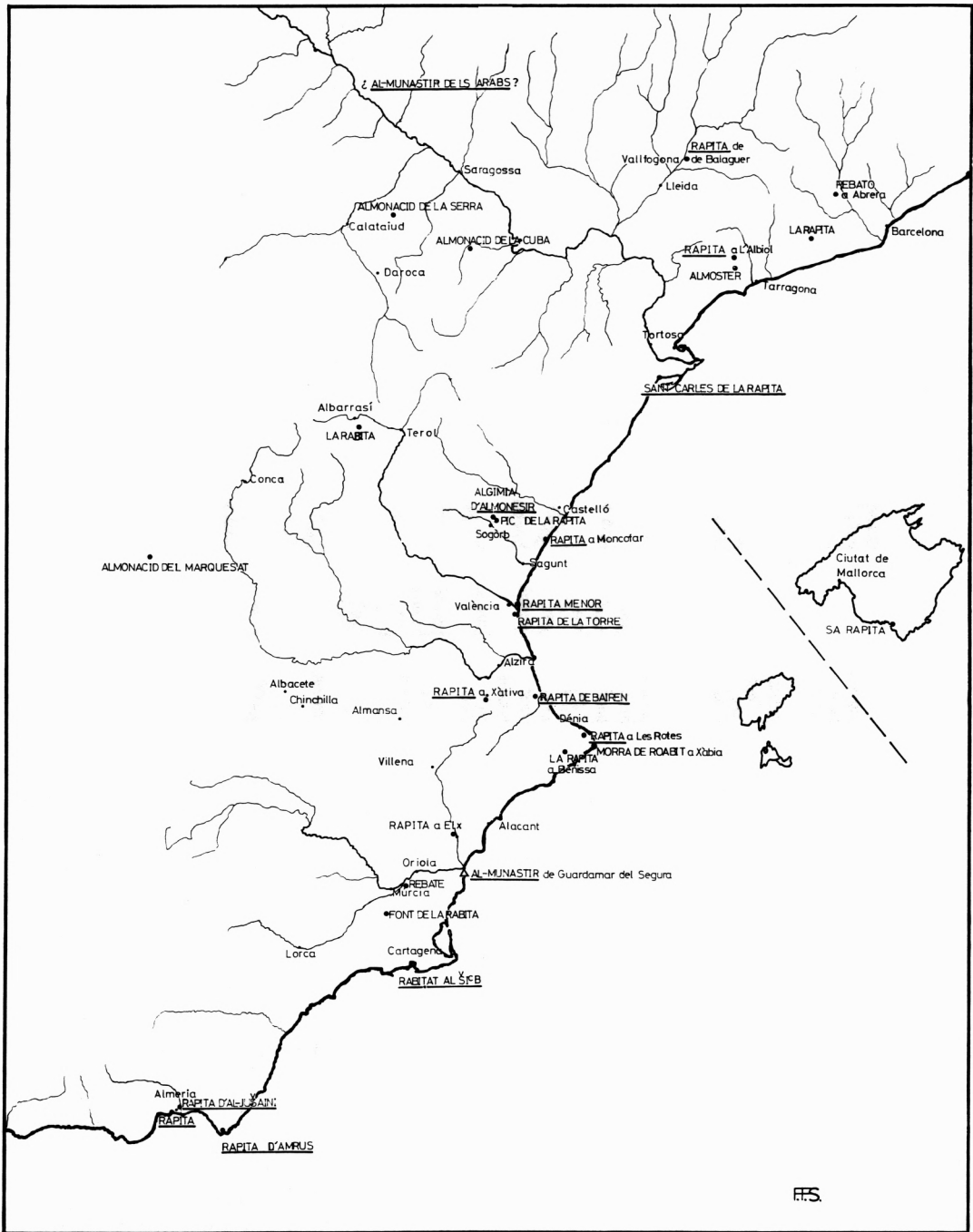

Ràpites i Al-Monastir(s) al nord i llevant de la Península d'Al-Andalus

Francesc FRANCO SÀNCHEZ

SUMARI: A. INTRODUCCIÓ — B. DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA: 1. Les ràpites del nord d'Al-Andalus; 2. Les ràpites del litoral mediterrani; 3. Les ràpites de l'interior del Xarq Al-Andalus; 4. Les ràpites urbanes — C. ASSAIG DE DATACIÓ CRONOLÒGICA — BIBLIOGRAFIA.

A. INTRODUCCIÓ

La importància de la institució islàmica del **ribât** ve determinada des de la mateixa doctrina predicada pel profeta Mahoma. Així, entre els cinc preceptes bàsics que tot creient ha de complir per a ser considerat bon musulmà hi ha el **jihād**, traduït com a "guerra santa". La **guerra santa** és el cim de la perfecció en la pràctica musulmana, de manera que morir-hi és el camí més directe per a anar al paradís. També ha estat qualificada com el millor servei que se li pot fer a la comunitat dels creients, i hi hem de ressaltar la doble implicació de salvació personal i patriotisme que suposa tal precepte (EPALZA, 1989, 234) (1).

En els primers temps de l'Íslam la guerra santa fou expansiva, però ben prompte els musulmans hagueren de dedicar-se a consolidar les fronteres. Mahoma, segons els **hadits**, aconsellà per a aqueix moment una manera peculiar de fer el **jihād**: el **ribât** (OLIVER ASÍN, 1928, 359). Etimològicament significa «**profesar en una institució musulmana implantada para defender y vigilar la frontera contra los infieles**». El **ribât** consistia en acudir a les fortaleses de la frontera a oferir un servei militar (2). Una abundant literatura piadosa, que es fa remuntar al temps del Profeta, exhorta els musulmans a participar en la guerra santa, com un dels preceptes fonamentals de l'Íslam (3).

Però, ben prompte, desaparegué la possibilitat pràctica d'acudir a la guerra santa en el sentit estricte i al que tenia primer, bé perquè les autoritats legals encarregades d'organitzar-la se'n desenteniën, bé perquè les fronteres quedaven lluny, etc. Per a poder seguir complint aquest precepte fonamental, sorgiren les ràpites. Aquestes reuneixen les condicions per a poder realitzar l'obligat **jihād**: originàriament estigueren situades en les fronteres, terrestres o marines —zones en teoria exposades a tota classe d'atacs— i hi havia una organització que ensenyava al mateix temps la mística de la defensa patriòtica del territori musulmà i el compliment de tots els altres preceptes islàmics. Encara que generalment en parlar del **ribât** es parle de «monjos» o de «convents», no poden comparar-se els membres de les ràpites amb els integrants d'institucions monàstiques cristianes; no es tracta de monjos musulmans, ja que la ràpita és una fórmula purament islàmica que uneix una activitat religiosa transcendent, espiritual i política, patriòtica i militar, i perquè, en ocasions, els que hi acudeixen també ho fan amb les seues famílies (4).

J. OLIVER ASÍN (1928, 365-371) aporta una sèrie de valuoses dades sobre l'evolució del **ribât** en la Península Ibèrica. En la seua opinió, les ràpites més antigues serien les de la frontera nord-est amb els cristians, o Marca Superior d'Al-Andalus, i esmenta les petjades que evidencien l'existència d'aquesta institució islàmica dos topònims: Ràpita a la província de Lleida i Ràbita, prop d'Albarrasí. Conforme va desplaçant-se la frontera cap al sud per la pressió dels cristians,

trobem una Ràbita a Salamanca i, al segle X, unes altres dues a Talavera i Toledo. Al segle XI, amb l'entrada dels almoràvids, aquesta institució sembla tenir un moment culminant, fruit de les doctrines religioses d'aquests pobles magrebins, el nom dels quals **murābit**, té el significat de **moradors del ribât**; per això proliferaren les ràpites a la Península. Seguint J. Oliver Asín, els almohades afirmaren la dominació també en aquests bastions, encara que la frontera amb els cristians es desplaçava cada vegada més al sud.

Finalment, és difícil —en la seua opinió— fixar l'època en què la ràpita pren l'apariència purament religiosa a l'Islam andalusí. Possiblement al segle XIII, la influència religiosa oriental havia ja exercit l'influx transformador en aquesta institució, amb un caràcter religiós i militar que desapareixerà aviat. Convertides aleshores en eremitoris, hi viuran alguns morabits, al voltant d'una tomba d'un santó, els quals perduraren molt de temps al regne de Granada. Per tant, per a J. Oliver Asín l'avançament de la frontera entre musulmans i cristians, és l'element de judici **ante quem** decisiu a l'hora de la datació. Menciona també l'existència de ràpites a les costes d'Al-Andalus i n'enumera una sèrie, però no dóna més dades sobre els orígens o cronologia.

Segons M. Epalza, a aquestes comunitats de musulmans se les conegué en un principi com **Monastîr**, nom greco-llatí que ha originat la denominació de **monestir** com una residència religiosa de monjos cristians, tant a Orient, com a Occident. En l'àmbit islàmic, la denominació fa referència a aquesta institució profundament musulmana, difosa per Occident des del Monastîr de Tunísia: són els **monastîr(s)**, **ribât(s)** o **râbiṭa(es)**. «**El doblete tunecino «Ribât de Monastîr» no indica más que una yuxtaposición onomástica de los términos árabes, que aluden a la misma realidad, aunque en épocas diferentes: hasta el siglo XI (Al-Munastîr), y desde el siglo XI (Ribât, Râbiṭa)**» (EPALZA, 1989). Aquesta diferència en quant a la denominació de la institució serà un primer element de judici a l'hora d'intentar-ne una datació a Al-Andalus.

Possiblement calga remuntar des del segle XIII, que proposa J. Oliver Asín, a finals del segle X i el segle XI el moment en què les ràpites es transformen en mers llocs de recés espiritual, i del caràcter militar sols hi queda l'esperit inicial de la institució (5). Pel contrari, els qui volien participar de l'autèntic **jihâd** acudien a fer el **ribât** a les diverses fortaleses de les fronteres (6).

Com a primera conclusió podem afirmar que la ràpita és el lloc on es reuneixen uns piadosos musulmans que desitgen complir amb el precepte de la guerra santa. Encara que el **jihâd** tinga un contingut militar, el caràcter de les ràpites és més bé de tipus espiritual, per això no formen part del sistema defensiu militar i les muralles que voltegen l'enclau són per a la seua pròpia defensa. En un principi estan situades a les fronteres de l'Islam i a les cruïlles i camins, allí on hi ha aigua i possibilitat de conreu en els voltants.

Ja he mencionat la primitiva denominació com a **Monastîr** de les **rawâbiṭ** (plural de **râbiṭa**), o «ràbitas» en castellà, però en la documentació també trobem interferències semàntiques amb les **zawâya** (plural de **zâwiya**). Eren aquestes últims un o un grup d'edificis construïts al voltant del sepulcre d'un sant venerat. Aquestes construccions servien de residència als devots, d'escola corànica i d'hostal gratuït per als viatgers. Es tracta d'una altra manifestació comunitària de la vida religiosa islàmica, encara que les **zawâya** es diferencien de les ràpites sobretot, per l'absència de l'esperit de **jihâd**, per la seua construcció (7), immediata a la tomba d'un sant, i el seu caràcter més bé místico-ascètic. De totes formes, com assenyala Torres Balbás (1948, 161) no és estrany que es confonguen els tres termes en les fonts àrabs. Al segle XIV encara era major la proximitat semàntica. Segons Ibn Marzûq (m. 781/1379) sembla ser que al

Magreb es designava com a **zâwiya** a les ràpites, reservant-se el terme **ribât** per als llocs de reunió comunitària de sufins (8). A Al-Andalus aquesta confusió semàntica s'observa tardament al Regne de Granada (veg. la ponència dels doctors M. Espinar i J. Abellán).

B. DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA

Seguidament exposarem les dades que hem trobat sobre la presència de **ribât**(s) a la Frontera Superior i al Xarq Al-Andalus, denominacions amb les quals els musulmans designaren al nord-est i llevant de la península Ibèrica respectivament. La següent exposició primerament s'atendrà al criteri espacial, i es divideix per àrees geogràfiques: el nord peninsular, la costa i l'interior de llevant i, finalment, al·ludint a les ràpites properes a ciutats. En un segon punt s'intentarà esbossar una datació cronològica d'aquestes ràpites conegudes.

1. Les ràpites del nord d'Al-Andalus

Al nord, o Frontera Superior d'Al-Andalus, límit amb els cristians, és, per definició, tota una zona de **ribât**. La paraula àrab **Tagr**, frontera, etimològicament significa «llavis», «dents» (EPALZA, 1987, 12-13) imatge polític militar que reflecteix la idea d'obertura del cos del món musulmà a l'exterior. Aquestos **Tugūr** (plural de **Tagr**), són els confins per on es pot témer una invasió, ja que hi estan al descobert, són places frontereres, ciutats de guerra, fortesales (9). Els habitants d'aquesta àmplia regió del nord-est i de l'Ebre, denominada **Al-Tagr Al-A'là** (Marca o Frontera Superior), tenien una clara consciència de la seua situació geopolítica, cosa que influïa en el caràcter i fins i tot en la manera de veure la religió, que ha estat qualificada per M. Epalza com **Islam de frontera**. A gran trets, es caracteritzava per la consciència de ser **Tagr**, per la tradicionalitat religiosa, la contínua referència ortodoxa i per la fidelitat als orígens de l'Islam i a la doctrina jurídica malikí.

El veïnatge directe del seu territori amb el dels francs i els comtats catalans, amb Navarra i la regió d'Alava i els castells, suposava una contínua predisposició a la guerra, i «**transformó la zona fronteriza superior en una base militar cuyos habitantes asumieron todas las cualidades de la lucha valiente en medio de una naturaleza montañosa y abrupta**» (EPALZA, 1987, 21).

Cap a aquestes zones frontereres del nord-est i de la rica i poblada vall de l'Ebre, es dirigien piadosos musulmans procedents d'Al-Andalus, particularment els de l'interior, a exercir el **jihâd**, i servint en **ribât** en les fortesales. Aquesta aflluència d'immigrants i, sobretot, l'elevat desenvolupament econòmic de la regió des del segle VIII, anirà creant un entramat de fortesales i assentaments urbans que contribuiran a anar tancant el sistema defensiu fronterer (CORRAL, 1987, 28-34). Pel perill que suposava la vida en la frontera, els seus habitants hi estaven en constant **jihâd**; per això i a la poca documentació sobre la conquesta de la regió, quasi no es coneix l'existència de cap ràpita. Encara que tota l'àrea era una zona de **Tagr**, se sap que els devots que acudien a la guerra santa volien establir-s'hi per un temps o definitivament en determinades fortesales. Aquestes formaven part de la frontera, sense caracteritzar-se per això de la resta de les defenses. Eren llocs de **ribât**, de caràcter militar, en què els piadosos musulmans realitzaven el **jihad**; es diferenciaven de les ràpites de la resta d'Al-Andalus per la funció defensiva al servei de l'estat califal, front a l'essencialment espiritual i privada de les segones.

Possiblement la més valuosa de les notícies documentals és la que ens proporciona el **Muqtabis** de Ibn Ḥayyân (10), qui l'any 937 menciona un **Ḥiṣn Al-Munastîr**. Aquesta fortalesa era en un lloc fronterer que no hem pogut localitzar, immediat al regne cristià de Navarra. Per

la seua situació enmig d'unes terres de parla euskera o llatina, Ibn Ḥayyân el denomina «**Al-Munastîr dels àrabs**», per a evitar qualsevol tipus de confusió amb un monestir cristià. Cal ressaltar també l'esment explícit de l'erecció d'aquesta fortalesa pels califes omeies, a fi d'atacar els disidents Banû Qasî. Sens dubte, cal identificar aquest Al-Monastîr amb un lloc de **ribât** avançat en la frontera.

La resta de dades que tenim d'altres ràpites de la Marca Superior no són tan explícites. Així, les conegudes més al nord per la toponímia (ambdues a la província de Barcelona) són les del Rebato, avui barri de la localitat d'Abrera (Baix Llobregat), i la Ràpita, municipi de l'Alt Penedès, prop a Santa Margarida i els Monjos, aquesta situada a les immediacions de la Via Augusta i del riu Foix, (OLIVER ASÍN, 1928. 367; BRAMON, 1989).

Més al sud, al nord de Tarragona, a pocs km. de Reus i no lluny de la Via Augusta, ens trobem amb l'associació entre una ràpita en l'Albiol i uns pocs quilòmetres més al sud un Almofter, curiós doblat toponímic que fa referència al mateix fenomen (11).

Sabem a més de l'existència d'una Ràpita a la província de Lleida, al terme de Vallfogona de Balaguer. Encara que Vallfogona aparega a les fonts àrabs com a fortalesa, després de ser conquerida, en l'acte de donació fet pel comte Ermengol IV d'Urgell, al Monestir de Ripoll el 1091, figura amb el nom de Ràpita (BRAMON, 1983). Segons P. Madoz aquesta població té l'església «**situada en una altura aislada que se encuentra al O., a distancia de medio cuarto de hora, sobre la que hay también una casa denominada castillo (...) le cruzan los caminos que dirigen a Balaguer, Lérida y Agramunt**» (1849, XIII, 372-3). La seua situació no queda lluny de la línia fronterera de Balaguer i Barbastro.

També a la frontera Superior es poden trobar les petjades toponímiques d'una sèrie de derivats d'**Al-Munastîr**: es tracta dels diversos Almonacid de la geografia espanyola. A més d'Almofter al Baix Camp citat, al nord-est peninsular es coneixen: Almonacid de la Serra (partit judicial de la Almúnia de Doña Godina) i Almonacid de la Cuba (partit judicial de Belchite), ambdós a l'actual província de Saragossa.

Tota aquesta zona i la vall de l'Ebre fou de **ribât**, encara que sols hi haja quedat la petja en les escasses notícies i topònims mencionats. No en són moltes les dades històriques o les toponímiques, però amb un estudi més documentat i pormenoritzat de les diverses fonts cristianes podrem anar completant el nostre coneixement.

2. Les ràpites del litoral mediterrani

El llarg perímetre de costa del llevant peninsular ofereix una sèrie innumerable de cales i refugis que calia vigilar estretament per a evitar invasions que pogueren arribar fins la Via Augusta i, per aquesta, a qualsevol lloc de la península. És la situació geoestratègica que M.J. Rubiera (1985, 1985a) i M. Epalza (1987, 1989) han defés com de «frontera marina» (12). Els musulmans no oblidem que per allí invadiren la península i esdeveniments posteriors (espies abbasíns, atacs normands, perill fatimí, etc.) contribuïren a recordar-los que la Mediterrània, encara que seguia sent un mar islàmic, no era plenament un camí d'unió i de pau. Per això, també les costes foren considerades com a fronteres, i, des d'un principi, s'assentaren ràpites en aquesta zona de perill teòric; aquesta particularitat revaloritzava la importància d'aquests nuclis de retir espiritual.

A les Balears, zona de marina per excel·lència, al litoral sud de l'illa de Mallorca, bastant apartat de la ciutat o **madînat** de Mallorca, hi trobem el topònim de sa Ràpita (a uns 10 km. al sud de Camps i a 3 km. a l'est de s'Estanyol) que ens informa de la presència d'aquestos

edificis de retir també en aquesta part insular del llevant o Xarq Al-Andalus. Seria de gran interès revisar la documentació de temps de la conquesta cristiana per a poder obtenir més dades sobre aquesta singular ràpita balear.

A la frontera Superior, Tortosa n'era un nucli musulmà de vital importància estratègica, ja que controlava un obligat gual de l'Ebre per on transcorria la Via Augusta, i pel seu caràcter de ciutat propera a la costa i exposada als seus perills. Per això Tortosa s'hi trobava entre dues fronteres alhora: la terrestre, front als cristians del nord (que havien de passar obligadament per aquest gual si volien anar cap a terres meridionals) i la marítima(13), per estar tan propera a la desembocadura de l'Ebre. Per aquesta conflictiva situació, el gener del 941, els habitants de l'extrema Tortosa demanaren al califa els eximira d'impostos, perquè **«estaban cerca de un duro enemigo cuyo daño sufrían»**. El califa els lliberà dels azaques i almoines extraordinàries (VIGUERA, 1981, 352).

En aquesta zona fronterera, al final de l'Ebre i a la falda del Monsià estigué **râbiṭa de Kaṣṭâli**, immediata a unes importants fonts artesianes(14). La notícia, del geògraf del segle XII Al-Idrîsî, ha estat identificada per Félix Hernández (1939, **passim**) amb Sant Carles de la Ràpita; aquesta denominació li fou atorgada al segle XVIII i s'hi recull la funció original de l'enclavament. No entrem en més detalls, ja que aquest és el tema d'una altra ponència del congrés.

Al sud de la important **râpita** de Sant Carles, entre aquesta i València el **Llibre dels Feits del rey en Jacme lo Conqueridor** situa una **râpita de Moncofa**, ubicada en l'actual Moncofa, pràcticament a meitat de camí entre Tortosa i València (HERNANDEZ JIMÉNEZ, 1939, 328). En opinió de Félix Hernández, no pot haver estat moltes les fundacions anàlogues que hi ha en aquests tros de litoral.

A la ciutat de València hi ha també una sèrie de referències a ràpites. Les més explícites són les del **Llibre del Repartiment**, on s'hi fa referència de dues ràpites costeres. Primerament, quan s'atorga el títol de possessió **«A Sanç de Lloris, una torre o ràpita, situada junt al mar i al Guadalaviar, que es diu ràpita de l'Oració, amb vuit jовades contigües a ella»**. Una segona referència, més concisa, quan s'adjudica **«la vinya del mar i la ràpita que hi ha junt a ella»** i una tercera que diu **«A Pere Capdebou, una vinya junt a la ràpita menor, situada al costat del mar, i dues jовades allí mateix»** (FERRANDO, 1978, epígrafs núm. 554, 2301 i 650). No sabem si les tres referències al·ludeixen a una o dues ràpites, però sembla que la segona i tercera estan referint-se a una **râpita menor**. Això indicaria la presència d'una altra major, que podria tractar-se de la torre situada junt a la desembocadura del Túria (primera referència); Torres Balbás la localitza a Vilanova del Grau, a l'actual port de València (1948, 169). És interessant la presència immediata de vinyes, les que algun dia pogueren pertànyer a la ràpita menor.

A més d'aquestes dues fundacions, d'excel·lent situació front a la mar, l'historiador Escolano menciona la presència d'altres ràpites al cementeri de moros, extramurs de la ciutat.(15)

Al sud, a poca distància de Gandia, hi era la ràpita de Bairén, situada a uns 2 km de Gandia, al castell de Sant Joan, en una important elevació voltejada de sèquies i actualment allunyat de la costa pel retrocés de les aigües. A la **Crònica de Jaume I**, s'afirma que al segle XIII podien arribar-hi galeres (TORRES BALBAS, 1948, 169).

Seguint per la costa meridional, trobem una altra ràpita a Dénia. Fou fundada al segle xi per Abû-l-Mutârrif d'Elvira, deixeble d'Ibn 'Abî Zamanîn, en tornar de la seua peregrinació a la Meca. Era ubicada als contraforts finals del Montgó, junt a la mar, al paratge tradicionalment conegut per Les Rotes (a uns 2,5 km al sud-est de Dénia). Segons sembla, el seu fundador plantà

al voltant un poblat d'arbres, possiblement per a procurar-se mitjans de subsistència.(16) Aquesta ràpita podria ser la mencionada el 1242 pel **Llibre del Repartiment** de València, quan s'atorga a Dénia «**l'hort d'Hamo Abenbaca Beb Alcohol, que està entre el rafal i la ràpita**» l'any 1242 (FERRANDO, 1978, núm. 2167).

En el nostre itinerari cap al sud, trobem un element toponímic difícil de jutjar, es tracta de la presència del topònim **Morra de Roabit**, a la zona costanera de Xàbia, identificable amb **rubayt**, la rapiteta (RUBIERA & EPALZA, 1984, 54; ROMAN & EPALZA, 1983, 182).

Ja no tenim cap referència més fins la ràpita que s'ha descobert recentment sota les dunes de Guardamar, als voltants del litoral i de la gola del Segura. Les notícies que ens han llegat les fonts àrabs sobre aquest lloc no ens indiquen explícitament l'existència de cap ràpita. Al-ʿUḍrī (m. 1085) quan descriu el tros final del riu Segura parla d'un lloc (**mawdiāʿ**) denominat **Al-Mudawwar**.(17) El topònim àrab, que al·ludeix a la idea de paratge voltejat per un meandre del riu, ha estat també recollit per Al-Idrīsī (s. XII), Ad-Dimaxqī (s. XIV) i en la correspondència diplomàtica en àrab dels reis de Granada.(18) Aquest genèric **Al-Mudawwar**, que en altres almodòvars hispans porta més implícita la idea de «voltejat de muralles» que la de «voltejat per un riu», ha estat identificat per M. Epalza amb l'actual paratge de **la Redona**, voltejat per la vora esquerra del Segura i enfront del castell medieval de Guardamar. Per una altra banda, A. García Menargues, en base a les dades arqueològiques, l'ubica un poc més cap a l'interior, sobre uns puigs, coneguts avui com la **Inquisición grande** (30SYH027188) i la **Inquisición chica** d'hàbitat continuat des del període tardo-romà (19).

La data més valuosa ens la tramet l'autor oriental Yâqût (finals del s. XIII). En la seua obra geogràfica, després d'exposar l'organització religiosa de la ciutat de Monastîr, a Tunísia, afirma que «**hay otro Al-Monastîr en el Levante de Al-Andalus (Xarq Al-Andalus), entre Alicante (Laqant) y Cartagena (Qartâyanna)**» (20). Com ja ha apuntat M. Epalza (1989), aquesta comparació amb el topònim, també implica una similitud en la funcionalitat d'ambdós Munastir(s). Aquesta notícia ve a completar amb la presència d'una làpida commemorativa de la fundació d'una mesquita el mes de **Muḥarram** de l'any 333 H./24 d'agost-22 setembre del 944 d. de C. Es trobà el 1897 en un paratge conegut per la Mesquita, prop de la Fonteta, tots dos a les dunes de Guardamar (21).

El text de la làpida parla de la fundació d'una mesquita l'any 944 per un personatge que C. BARCELÓ (1989, 184) no identifica, però que segons M.J. RUBIERA es tracta d'Aḥmad Ibn Bint Al-Wâtiq bi-l-llâh, príncep abbasí d'origen oriental, la família del qual s'assentà a Kairuan al servei de la dinastia aglabí, amb la qual establí nombrosos llaços de parentiu (EPALZA, 1989). Segons Ibn Ḥazm de Còrdova, una branca d'aquesta família s'instal·là al Al-Andalus i fou honorada per ʿAbd Al-Raḥmân III. La seua arribada podria haver coincidit amb la caiguda de l'imperi aglabí de mans dels fatimins. Per això, no és estrany que l'omeia ʿAbd Al-Raḥman III els acollira tan bé, oblidant els conflictes tradicionals entre omeies i abbassis, amb els quals s'interposaven sovint els aglabíns. Ambdós s'unirien en aliança contra l'enemic comú: els fatimins nord-africans. És lògic, doncs, que uns anys més tard un piadós membre d'aquesta família oriental fundara una ràpita a la costa mediterrània per a defensar Al-Andalus del perill fatimí (EPALZA, 1989).

Excavat des de desembre de 1984 per Rafael Azuar, sots-director del Museu Arqueològic Provincial d'Alacant, es tracta d'una troballa material única per diferents aspectes: en primer lloc, per ser les primeres restes d'una ràpita que s'ha trobat i excavat a la Mediterrània, fora dels coneguts de Monastîr i Susa; en segon lloc, pel relatiu bon estat de conservació en què

han perviscut els murs entre les dunes; en tercer lloc perquè gràcies a la làpida fundacional, i a les poques notícies transmises per les fonts àrabs, es pot deduir una precisa cronologia de les restes arqueològiques, cosa que suposa la possibilitat de datació tant del conjunt, com de les diverses troballes (especialment ceràmiques) que s'hi troben (22).

Des de l'any 1984 que començaren les excavacions de la ràpita de Guardamar, han eixit a la llum una sèrie de restes arqueològiques de murs de vint-i-una mesquita i d'altres sales diferents. Formen un recinte de planta ametllada, amb tres fileres de mesquites orientades cap al sud, cadascuna amb la **qibla** i el seu **mihrab**. Totes són de reduïdes dimensions, com si foren cel·les individuals (23), excepte una major (M-VI en la filera central, que bé poguera ser la mesquita comunitària (24). Aquesta disposició és prou semblant a les descripcions llegades per a Ibn Yubayr, viatger del segle XII, sobre les ràpites orientals (25).

El període de la seua utilització queda ben delimitat en el temps; per una part, la làpida fundacional aporta la data del 944 com la de la seua construcció o restauració; d'altra banda, el punt final de l'hàbitat degué ser en el segle XI, en què s'abandona sobtosament i no per causes violentes, ja que el mobiliari ceràmic apareix **in situ**, i únicament hi ha a l'interior dels edificis una capa d'arena on s'ha trobat restes de l'enfonsament dels murs (AZUAR, 1989, 208). Aquests enderrocaments en opinió del seu excavador podria tractar-se d'una de les nombroses destruccions que hi hagué a les regions de Múrcia i Oriola a causa d'una sèrie de terratrèmols devastadors que ocorregueren al llarg de l'any 440 H./16 de juny de 1048-5 de juny de 1049 d. de C., segons comenta Al-**Adrí** (AZUAR, 1989, 213). C. Barceló, en base a l'estudi dels **graffiti** àrabs apareguts als murs de diverses mesquites, afirma que la seua realització correspon al segle XII, i per tant contradiu la hipòtesi de l'excavador (BARCELO, 1989, 194-195).

Seguint la costa de llevant i més al sud de la ràpita de Guardamar, trobem referències d'una altra a Cartagena. En l'obra poètica de Hâzim Al Qartajânnî (26) en el segle XIII es fa referència a la **ràpita Ax-Xi'b** ràpita de la Garganta, sobre la mar, de la qual desconeixem l'emplaçament exacte (POCKLINGTON, 1989, 328 i 331). Possiblement el poeta es refereix a la gola, o estretament que formen dues elevades muntanyes a l'entrada del port de Cartagena, i que fa tan segura la seua rada. En el cim d'un d'aquests bastions estaria amb tota probabilitat l'esmentada ràpita. Com a dada d'interés, el següent topònim que escriu el poeta és el d'**Aş-Sahrij**, la Basa, després ve la **Qubaybat Ibn Tâhir**, o petit mausoleu d'Ibn Tâhir. Creiem que aquests tres topònims que cita Al-Qartajânnî, pròxims en el seu viatge, estarien relacionats entre ells, prop de la ràpita i pels alts de la muntanya estarien la basa i el mausoleu d'un personatge pertanyent a una poderosa família murciana (podria tractar-se del seu fundador).

El cartagener també cita un lloc conegut per **Ad-Dayr**, el monestir. Segons POCKLINGTON (1989, 332) seria el possible antecedent islàmic del posterior Monestir de San Ginés de la Jara, un cas interessant de perduració del culte religiós: cristià, islàmic i novament cristià, en un mateix lloc (27). Cal ressaltar la relació de proximitat d'aquest **Ad-Dayr** amb un **Al-Manâr**, o far, torre vigia, indicatiu també de la immediatesa d'ambdós punts a la costa, i amb la Fuente de **Tawba**.

Seguint la descripció poètica de Cartagena que fa Al-Qartajânnî, cita una **Az-Zâwiya**, topònim que ha estat identificat per L. Torres Balbás com la Punta de la Azohía (28), cap a l'oest de Cartagena, des d'on s'albira el port de Mazarrón, que està prop, i la seua badia.

És important ressaltar la situació d'aquests tres privilegiats enclavaments litorals en el límit de la costa mediterrània. És difícil apuntar la cronologia del seu origen, a causa de

l'heterogeneïtat dels topònims amb què es denominen i al diferent tipus d'edificis als quals s'aludeix.

No tenim cap més notícies sobre altres ràpites costaneres, encara que això no vol dir que no n'hi hagueren cap més fins les ràpites d'Almeria. Al cap de Gata deu estar la **ràbita d'Amrûs** (29), al final de la serra de Gata i immediata al paratge anomenat **Al-Funt**, La Fuente, on desembarcà el rei d'Aragó quan acudí a la conquesta d'Almeria. Fou localitzada per M. Epalza al lloc que ocupa actualment el caseriu costaner de La Fàbrica. Seria la ràpita més al sud de la part que els musulmans anomenaren Xarq Al-Andalus o llevant peninsular.

Una notícia trasmesa per Ibn 'Idârî ens diu que Al-Ḥakam II acudí al port de Pechina (a Almeria) el 353 h./964 d. de C., onze anys després de l'atac de la flota fatimí a Almeria (el 955), per a supervisar les importants obres de defensa que havia ordenat fer, visitar el **ribât de Qabta** a la costa d'Almeria i connèixer la situació dels habitants de la comarca (30). En la nostra opinió, més que la ràpita citada, el que revisaria fou la línia de torres costeres defensives que protegien de l'enemic la costa d'Almeria; a més d'interessar-se pels problemes dels seus súbdits d'Almeria, el califa acudí a la ja famosa ràpita d'Amrus com un pietós musulmà més.

A més de la famosa ràpita, immediates a Almeria n'hi havia almenys unes altres dues: la ràpita propera a la mar on fou soterrat Sulaymân Ibn Jalaf Al-Bâjî, el famós teòleg i cadí del segle XI, i el **ribât d'Al-Juxaynî**, annexa a la porta més important d'Almeria, la de Pechina, cap a l'interior (TORRES BALBAS, 1948, 168 i 170, n. 2).

3. Les ràpites de l'interior del Xarq Al-Andalus

Després de la Frontera Superior i les costes, també trobem al·lusions a l'existència de ràpites per altres topònims i dades diverses en la zona interior del Xarq Al-Andalus.

Seguint de nord a sud, com la conquesta cristiana, J. OLIVERASÍN (1928, 365) cita l'existència d'un topònim Ràbita prop d'Albarrasí, en un lloc estratègic de la serra i a poca distància de les pintures rupestres dels Toricos del Navazo.

També s'hi trobem les petjades toponímiques dels derivats d'**Al-Monastîr**, els diversos Almonacid de la geografia espanyola. Al Xarq Al-Andalus es coneixen: Almonacid del Marquesado (partit judicial de Belmonte), a la província de Conca, i un Almonesir que apareix al **Llibre del Repartiment** de València. Jaume I atorga en diverses ocasions el **castrum** Almonesir amb tota la seua vall, i l'**alqueriam que est juxta Almonesir et vocatur Chinqueyr** (31). Segons P. Madoz aquest Almonacid era un poble desaparegut, a una llegua de Sogorb que donava nom a la vall homònima (32). És molt important l'associació toponímica entre aquest Almonacid i el que està prop del Pic de la Ràpita, puix ens parla de la convivència d'ambdues denominacions en Al-Andalus (EPALZA, 1989). Poble i vall, immediats al castell de Sogorb, eren situats junt al camí que comunicava Terol amb València (actual carretera N-234).

Més al sud, a Benissa, a la muntanya alacantina, hi ha sengles topònims coneguts com el Barranc i la Casa de **La Ràpita** (ROMAN & EPALZA, 1983, 89) que al·ludeixen a l'existència d'una antiga ràpita. Ha estat estudiada per M. J. Rubiera (1987), que ha seguit la interessant història dels Banû 'Isà, família que donà notables alfaquins. Assentats des de la conquesta musulmana a Xèrica, possiblement en els segles XI-XII, a causa del seu cel islamitzador fundaren una ràpita a Benissa. La finalitat seria islamitzar més profundament aquesta zona de la muntanya alacantina entre els ports de Moraira i Calp.

No hem trobat cap altra referència a la presència de ràpites en aquesta àrea interior del llevant peninsular, encara que sí que hi ha quedat reflectida en la toponímia peninsular restes de l'existència d'uns altres edificis religiosos, com **zāwiyas** o mesquites (33).

A uns 15 km. d' Oriola, en el límit dels seu terme municipal, a uns 21 km de Múrcia, en els contraforts de la serra d' Escalona i en les proximitats de la ratlla divisòria provincial amb Múrcia, hi trobem sengles **Port de Rabate** i **Cases Rabate** i (MADOZ, 1983, II, 90). A una altura privilegiada, des d'aquest punt es divisa els dies clars, no sols l'horta mitja i baixa del Segura, sinó una amplíssima franja costera i de la mar endins. Al peu d'aquest port o elevació sobre la muntanya hi ha dues **Cases Rabate**, properes i immediates a l'escàs llit del riu Nacimiento.

Finalment, a la serra de Carrascoy, al nord-est de Cartagena i a 883 m. sobre el nivell de la mar, també cita VALLVE (1972, 166) l'existència d'una Fuente de la Ràpita.

4. Les ràpites urbanes

Dins de l'«espai religiós» periurbà, les diverses fonts ens mostren la presència de ràpites i d'oratoris musulmans, encara que aquestos tenien tendència a formar conjunts urbans a part, en zones rurals i muntanyenques, on servien de centre d'animació religiosa rural i de mobilització social (34). Per això, no és estrany que la documentació diversa especialment la d'època de conquesta mencionà aquestes ràpites en fer els diferents repartiments.

Així, entre la diversa documentació de la conquesta catalano-aragonesa, L. Torres Balbás, recull la cita en la carta de repoblament de Borriana d'una **ràpita**; apunta l'existència de les citades per Escolano extramurs a la ciutat de València, i anota la presència en la urb de Xàtiva, segons el seu **Repartimento**, d'una **rapitam** el 1242 (35) (TORRES BALBAS, 1948, 166). És una pena que L. Torres Balbás no done més detalls sobre la situació d'aquestes ràpites.

A les poques referències anteriors cal afegir la presència a les rodalies de la ciutat d'Elx de dos topònims d'interès: el Camí i la Travessia de la Ràpita actualment coneguts com **del Cementeri Nou** (ROMAN & EPALZA, 1983, 155 i 160). Tots dos fan referència a la presència d'una ràpita islàmica, que estaria a uns 2,5 km. de la ciutat; s'emplaçava sobre una lleugera elevació sobre el camí que venia des d'Asp.

Dins de la tònica general que suposa la falta de notícies i dades sobre les ràpites, tampoc sabem amb seguretat si prop de la ciutat de Múrcia hi hagué una altra diferent a la de Guardamar.

Sabem que el **Màrtir de Tudmîr** (36) el 377 H. 987 d. de C. vivia de manera ascètica a les afores de Múrcia, però no coneixem si en una ràpita o en una casa particular. La imprecisió de les fonts àrabs s'aparella amb la informació de la residència i aprenentatge del místic murcià Ibn 'Arabi, originari de família sevillana i formació muciana; a la seua ciutat natal acudí el mes del ramadan del 1198, però no sabem cap cosa més sobre la joventut o sobre aquesta estada (37). La mateixa cosa hem de dir del místic Ibn Sab'în, originari de la vall de Ricote, on es va formar en gramàtica i **adâb**, encara que no tenim cap notícia sobre la seua estada en la seua terra natal (38).

C. ASSAIG DE DATACIÓ CRONOLÒGICA

Després de l'exposició d'aquesta sèrie de notícies i dades toponímiques heterogènies, es poden elaborar unes conclusions que, articulades sota l'eix cronològic, exposarem a continuació.

1. Els llocs de **ribât** més antics serien els de la Marca Superior. Després de la conquesta islàmica fou articulat un sistema administratiu i militar, en que, ja en el segle VIII, quedaren configurades les diferents marques frontereres. Encara que, com ja hem dit, totes les Marques eren considerades llocs de **ribât**, entre aquestos hi ha alguns que han deixat una petja toponímica evident. Els Almonacid o **Al-Munastîr** de la Marca superior segurament hi estigueren entre els llocs de **ribât** més antics, i la mateixa cosa cal dir del corresponent a **Algímia de**

Almonesir proper a Sogorb, o del Almonacid de Conca. Tots estarien influïts per la referència a l'esperit i al prestigi en el món islàmic del famós **ribât** de Monastîr (EPALZA, 1989).

Les notícies exposades mostren diversos moments històrics: un primer moment, d'època emiral, marcat per uns assentaments musulmans al nord de Saragossa: la ràpita de Lleida i **Al-Munastîr** esmentat per Ibn Hayyân; aquest darrer, segons notícia del propi cronista, a meitat del segle X ja estava ocupat pel·ls cristians. Un segon moment, d'època omeia, estaria al sud de Saragossa, i hi ha integrats Almonacid de la Sierra i Almonacid de la Cuba, properes a les importants poblacions de Calatayud i Daroca. En els orígens caldria situar un corrent migratori de piadosos musulmans que, desitjosos de complir el precepte del **Jihad**, acudirien a aquestes fortaleses. Les dates **ante quem** que donen idea de la possible perduració poden ser les de la conquesta de Saragossa, el 1118, o les de Daroca i Calatayud, el 1120.

L'Almonacid del Marquesado de Conca i la **Algímia d'Almonesir** castellonenc, pròxims a importants centres urbans com Huete i Uclés o Sogorb, possiblement foren els nuclis espirituals associats a aquestos.

2. Poques més dades cronològiques nos han llegat sobre les ràpites costaneres i únicament es coneix la làpida fundacional de la ràpita de Guardamar, l'any 944. Per les fonts cristianes tenim referència de l'existència de la ràpita de Sant Carles l'any 1097 (HERNÁNDEZ JIMÉNEZ, 1939, 331), i de la **râbitat Ax-Xi'b** de Cartagena en el segle XIII. Les dues dates darreres indiquen un origen segurament prou anterior.

Malgrat la important descripció que Al-Muqaddaxî, geògraf oriental del segle X, dels **ribât** que estaven integrats en el conjunt de la frontera marina i el funcionament del sistema bizantino-omeia de defensa de les costes síries (39), no sembla que aquest sistema poguera haver-se implantat en la península Ibèrica, per la seua complexitat i per la llarga extensió de les costes mediterrànies. Per tant, les ràpites costaneres, tot i les poques notícies que tenim fins ara, creiem que s'han d'entendre com a enclaus essencialment espirituals. El sistema visigot i bizantí heretat i perfeccionat pels musulmans andalusins estava articulat en torn a la Via Augusta (RUBIERA, 1985, 44) que, paral·lela a la costa, prenia contacte amb la mar en uns ports concrets; els quals sí eren ben protegits. Tampoc sembla que a Al-Andalus haguera un sistema com el que van instaurar al Màgreb el segle XIV, enfront de la península Ibèrica (40).

Les dades cronològiques que aporten les fonts de l'època de conquesta cristiana de ben poc ens poden servir, ja que sols ens informen de la presència de ràpites en aquest mateix moment, en el període final del domini islàmic de cada zona.

Les ràpites costaneres, més que en un sentit purament militar, realitzaren segurament una tasca important en la islamització del Xarq Al-Andalus, per això degueren ser més un ferment religiós que no pas llocs de defensa militar del litoral a l'estil del **ribât(s)** de Síria descrits per Al-Muqaddaxî. L'origen d'aquesta islamització cal datar-lo en l'any 909: aleshores es consolida al Màgreb un perill que venia gestant-se des d'un segle abans i acabà amb la dinastia aglabí (41): els fatimins. Es tractava d'un imperi religiosament heterodox, ja que eren xiïns, tenien un califa propi (42), un esperit molt expansiu i, sobretot, estaven molt pròxims, enfront de les costes andalusins (43). La Mediterrània era un camí que els feia tan pròxims que n'hi havia per a preocupar-se especialment de les costes. M. Epalza ha demostrat en nombroses publicacions el que suposa aquesta nova estructuració costera: gran reforçament de la marina i de les fortificacions del litoral; també s'imposaren una altra sèrie de mesures que resultaren força eficaces contra el perill fatimí: es tractava de l'accelerament i aprofundiment en la islamització de les poblacions costeres, a fi que tingueren ben clar on era l'ortodòxia i on l'heterodòxia (44).

El perill fatimí no era sols teòric. No és casual que les drassanes de Tortosa foren inaugurades l'any 333 H/944-945 d. de C. (45), que en el mateix any es construïra l'**Al-Munastir** de Guardamar i que una flota siciliana-fatimí atacara Almeria (el port de Pechina) el 344 H. 955-956 d. de C., onze anys després (EPALZA, 1989; TORRES BALBAS, 1957, 424-425). De la importància que l'estat cordovés donava a aquesta frontera marítima és mostra la visita d'Al-Ḥakam II l'any 352/964 a Almeria per a revisar les fortificacions del litoral.

3. De les ràpites urbanes i les **zâwiyas**, tant urbanes com de l'interior de Xarq Al-Andalus, pràcticament l'única documentació que tenim és la provinent de la toponímia i de les fonts de conquesta. El problema terminològic per a poder diferenciar ambdues manifestacions de la religiositat islàmica és pràcticament irresoluble, ja que la documentació que ens ha perdurat és prou tardana i des del segle XIII aquesta mixtificació semàntica s'accentua progressivament (46)

En parlar de la Ràpita de Benissa, ja s'ha dit com en la fundació del segle X és deguda al piadós desitg d'islamitzar els nuclis de la muntanya alacantina. L'existència d'una altra **zâwiya** en la localitat de Benifato, identificada per M.J. Rubiera i M. de Epalza com la dels Sîd Bono, acreditaria aquesta hipòtesi (47).

Malgrat la conquesta cristiana, la **zâwiya** originària de Benifato seguí essent un lloc on hi anaven els mudèjars i moriscos piadosament. No cal oblidar tampoc la presència d'un poblat morisc anomenat l'Atzúvia (catalanització de **zâwiya**) a la vall d'Alcalà, que esdevingué desert després de la seua expulsió (48).

Finalment és molt difícil aportar una cronologia per a les diferents ràpites extramurs de València, Xàtiva o Múrcia, o la més llunyana d'Elx, importants ciutats que possiblement comptarien amb la seua pròpia ràpita. J. Oliver Asín proposa la data del segle XIII com a referència per al fenomen de la pèrdua del sentit religiós-militar de les ràpites; en aqueix moment passarien a ser eremitoris situats generalment prop de les ciutats (OLIVER ASÍN, 1928, 371).

Esperem que, si el 1969 A. Huici Miranda afirmà que en la zona valenciana no hi havia «ribats» o llocs fortificats per a defensar les fronteres (49), en uns pocs anys més tard es pugui completar el fragmentari panorama que aquí hem presentat.

NOTAS

1. La guerra santa també pot adoptar unes altres formes, a més de la militar, especialment per a les dones: el problema el solucionen els teòlegs musulmans recordant un **hadit** del profeta en què es diu que el **jihād** de les dones és en satisfer els marits (EPALZA, 1988, 234; 1989). Sobre les excel·lències de la mort en combat per l'islam hi ha una abundantíssima literatura panegírica que es remunta als **hadit(s)** del profeta.

2. M. Epalza ha ressaltat que en la institució del **ribât** la «**salvación personal y patriotismo colectivo se unen sin ningún desequilibrio en la espiritualidad musulmana, donde la política, con sus normas islámicas, es uno de los pilares de la religión**» (1988, 234).

3. Entre els escriptors occidentals, el magrebí Ibn Marzûq (segle XIV) recollí al seu **Musnâd** una sèrie d'**hadices** del Profeta que exhortaven a relitzar el **jihād**: «**Se nos ha transmitido de Abû Hurayra: Se le preguntó al Enviado de Dios: «¿Qué obra es mejor?», respondió: «Crear en Dios y su Enviado»... volvió a preguntársele: «¿Y después?» Respondió: «La Guerra Santa» (...) Dijo el Enviado de Dios: «Dios ha asegurado a aquel que sale (a combatir) por Dios y no le mueve (otro deseo) que combatir por mí, y porque tiene fe en Mí y cree en Mis Enviados», que le hará entrar en el Paraíso o le devolverá a la casa de la que salió, con la recompensa y el botín que haya conseguido» VIGUERA, 1977, 320-321, en un altre lloc de l'obra diu Ibn Marzûq: «**Y tomándolo de Salmân: «Oí decir al Enviado de Dios: El ribât de un día y de una noche por Dios es mejor que el ayuno de un mes: y si muere se le cuenta el trabajo que estaba haciendo, otorgándosele su recompensa, quedando a salvo de los dos ángeles-jueces», (...) Y tomándolo de Utmân: «El Enviado de Dios dijo: El ribât de un día por Dios es mejor que mil días en obras semejantes que se emprendan en el propio domicilio (...) Los hadices y tradiciones referentes al capítulo son muy numerosos. El ribât de vigilancia (del enemigo) por Dios son de las mejores acciones que pueden llevarse a cabo» Idem, p. 330.****

4. EPALZA, 1989, 234. Encara que el paper de la dona dins de les ràpites és controvertit, Al-Bakrî, al segle IX, parla de l'existència d'una ràpita femenina en Monastîr, MARÇAS, G. «Note sur les ribats en Berbérie», **Mélanges d'histoire et d'archéologie de l'Occident Musulman**, l'Alger 1957, vol. I, pp. 23-36. MARIN, 1989, p. 200. Igualment Ibn 'Arabî cita a diverses dones com a famoses ascetes, ASIN PALACIOS, M.: **Vidas de santones andaluces. La Epístola de la santidad de Ibn'Arabî de Murcia**, Madrid, ed. Hiperión, 1981, 2a. ed., 201 pp.

5. De les fonts àrabs no sembla que se'n pugui deduir un caràcter militar de les ràpites posterior al segle XI. Més bé, tot el contrari, quan se citen, es fa de passada, al·ludint a l'estada d'alguna asceta o místic de renom; sols cal comprovar-ho en les **Vidas de santones andaluces (op. cit.)** o en altres obres de M. ASÍN PALACIOS. Les persones que les habitaven, eren més bel·ligerants sobre la seua societat per la seua influència religiosa i política. Serveixca el cas estudiat per V. LAGARDERE com a exemple: «La tarîqa et la révolte des Murîdûn en 539 H./1144 en al-Andalus», **Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée**, Aix-en-Provence, no 35/1, 1983, pp. 157-170.

6. Nombrosos són els exemples que podem trobar en les fonts àrabs sobre aquest particular: des de les abundants notícies del **Muqtâbis** de Ibn Ḥayyân que fan referència als cossos de tropes formades per voluntaris que s'unien a la resta dels exèrcits califals quan es declarava la ràtzia estiuenca contra els cristians, fins la paradigmàtica històrica d'Abû 'Abd Allâh Muḥammad Ibn Ṭâhir, Al-Qaisî, conegut pel **Mârtir de Tudmîr**, recollida en la nota 36.

7. A les **zawâyâ** més completes hi havia un petit oratori amb el seu **mihrâb**, el sepulcre d'algun sant musulmà, una sala per a l'ensenyament religiós, i una o diverses habitacions destinades a allotjament d'hostes, estudiants i pelegrins; també hi era freqüent l'existència d'un cementeri destinat a les persones piadoses que volien beneficiar-se eternament de la proximitat de la **barâka** del sant. TORRES BALBAS, 1948, 447.

8. Diu Ibn Marzûq: «**estas zâwiya-s son las que en Oriente se designan con los nombres de ribât (plural rubût y de jānaqa plural jawâniq). Jānaqât es (otra) denominación de ribât, siendo palabra extranjera (persa). Ribât, en terminología de los alfaquíes, significa la dedicación exclusiva a la guerra santa y a la vigilancia (de las**

fronteras). Entre los sufies designa el lugar donde uno se recluye para consagrarse al culto de Dios» (VIGUERA, 1977, 339). Al Màgreb, segons sembla, des del segle XIV es reservà l'antic terme de **ribât** per a les florents agrupacions de místics sufins, mentre que **zâwiya** designà els tradicionals llocs de retre per a la realització del **jihâd**. Sembla que a Al-Andalus la presència de ràpites en què els moradors s'hi trobaven sotmesos a una regla com a Orient fou escassa. Veg. ASÍN PALACIOS, M.: **El Islam Cristianizado. Estudio del «sufismo» a través de las obras de Abenarabí de Murcia**, Madrid, ed. Hiperón, 1981, 2a ed., pp. 139-140.

9. DOZY, Reinhardt: **Supplément aux Dictionnaires Arabes**, Leyden, 1881, i reimpressió a Beirut, 1968, tom I, p. 159.

10. L'esment d'aquet topònim es fa precisament en l'ambient de l'**aceifa** o guerra santa anual del califa contra els disidents i cristians del nord. En aquest cas, Ibn Hayyân refereix que l'any 326/937, com a epíleg de l'expedició que acabà amb la presa de Saragossa **«An-Nâsir quiso concluir esta campaña como la había empezado, haciendo la guerra santa al infiel, por lo que convocó a la gente a luchar en el país de Pamplona, de los vascones, enemigos de Dios, el más cercano y dañino de la Marca de Zaragoza. El general Nayda se situó en la retaguardia para protegerlos, al frente de destacamentos de caballería, haciendo etapas cortas para comodidad y seguridad, hasta pasar por la fortaleza de Al-Munastir, llamada «de los árabes», en el confin del país de Pamplona, que los califas omeyas habían guarnecido con árabes contra los Banû Qasî, en la época en que los hubieron de sufrir, pero que luego había pasado a manos de los cristianos, que Dios destruya»**. CHALMETA, 1979, p. 421, i traducció en VIGUERA, 1981, p. 313-314.

11. Segons D. BRAMON. 1989, a l'Albiol foren entregats el 1158 les restes d'una fortificació islàmica a Joan Martorell a condició de reconstruir-la.

12. Les costes foren considerades com a fronteres, i, des d'un principi s'aprofità la xarxa de forteses i el sistema que bizantins i visigots articularen en el sud-est.

13. EPALZA, M.: «Tortosa, un lloc estratègic a Al-Andalus», **D (T)**, Tortosa, pp. 13-14 i amb BERNABÉ PONS, L.F.: «Alcanar i la seua regió a l'època musulmana», **I Congrés d'Història d'Alcanar**, Alcanar, ed. Ajuntament, 1990, pp. 59-67.

14. La ràpita estava assentada junt a les importants fonts artesianes de Sant Pere, esmentades per l'**Itinerari del rey en Martí (Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans**, Barcelona, 1911-12, p. 158) quan el rei Martí l'Humà acudeix a aquestes i al que fou originàriament la ràpita, el monestir de l'Ordre de Sant Joan. També són detalladament descrites en un manuscrit àrab d'Argel del segle XVI (HERNÁNDEZ JIMÉNEZ, 1939, 329).

15. Escolano comenta que per les proximitats dels cementeris dels moros, situats extramurs, s'hi trobaven **«tantas pequeñas mezquitas, que habitavan Santones i Morabitos para rogar por sus difuntos, intervención del diablo que como monaquería que los suyos remedasen las ermitas de los siervos de Jesús»** (TORRES BALBAS, 484). Més que a les ràpites, sembla referir-se a la presència de **qubbas** o **zâwiyas** habitades per ascetes, immediates als sepulcres de sants musulmans del cementeri extramurs de la urbs.

Cal aclarir l'equivoc en què cau TORRES BALBAS, (1948, 169), davant la presència d'un barri anomenat **dels hòmens de Ràbita**, al **Llibre del Repartiment**. Es tracta d'un barri situat al costat i a l'oest de la mesquita aljama valenciana (avui catedral), on s'hi assentaren els homes que vingueren de Ràpita (actual Sant Carles de la Ràpita). Nombroses referències hi ha en el repartiment de les terres i les cases a aquestos homes i a l'esmentat barri. El fet explica aquestes al·lusions sense aparent congruència que apareixen al **Repartiment** (FERRANDO, 1978; entrades núm. 934, Llibre III, f. 12v, 58v) Dues fosques referències parlen també de la **barriada de Rabati** i del **barri de Rabatin**, però no crec que al·ludeixen a cap ràpita (*idem*, 1189, 866).

16. J. Ribera i Tarrago: «Un monasterio musulmán en Denia», **Disertacions y Opúsculos**, Madrid, v. II, 1928, pp. 202-204 i del mateix autor «Les Rotes», a **Opúsculos Diversos**, Tetuà, 1952, pp. 37-38. Sobre la importància de Dénia com a centre d'islamització i com a importantíssim focus cultural veg. RUBIERA, 1985.

17. Al-ʿUdrî, edició àrab d'A. M. AL-AHWANI, Madrid, 1965, p. I.

18. Sobre les fonts àrabs veg. EPALZA, 1989; BARCELÓ, C.: «Almodóvar, una població en la Cora de Tudmir sepultada en las dunas de Guardamar del Segura», **Saitabi**, València, XXXV, 1985, pp. 59-71, i la reinterpretació d'aquestes a la llum d'altres treballs arqueològiques de la conca del Segura de GARCIA MENÁRGUEZ, A.: «Sobre la localización del topónimo Almodóvar en la desembocadura del Segura», **Sharq Al-Andalus. Estudios Arabes**, Alacant, núm. 6, 1989, pp. 149-157.

19. EPALZA, 1989, i d'aquest autor «Al topónimo Guardamar. GUARDAMAR («Río de las dunas»), VALDEMORO («Río Amargo») i MESLEON («Posada de las Fuentes»): tres topònims àrabs romanceados», en la **Revista de l'Institut d'Estudis Alacantins**, Alacant, núm. 29, 1980, pp. 205-214, i núm. 38, 1983, pp. 89-99.

20 Text àrab editat per Würstenfields, vol. IV, p. 661: ed. del Caire, 1901, vol. 8, p. 175. Traducció de G. ‘ABD AL-KARĪM: **La España musulmana en la obra de Yâqût (s.XII-XIII), publicat als Cuadernos de Historia del Islam**, Granada, núm. 6, 1974, p. 292. EPALZA, 1989.

21 La làpida fou traduïda i publicada per F. CODERA. «Inscripción àrabe de Guardamar, **Boletín de la Real Academia de la Historia**, Madrid, vol. 31, pp. 31-33, i revisada posteriorment per E. LEVI-PROVENÇAL: **Inscriptions arabes d’Espagne**, París-Leiden, 1931 i per C. BARCELÓ: «Epigrafia», **La Ràbita califal de las dunas de Guardamar (Alicante). Ceràmica, epigrafia, fauna, melacofauna**, Alacant, Museu Arqueològic de la Diputació, 1989, pp. 183-185.

22 Veg. AZUAR RUIZ, R.: «Primera noticia de los trabajos arqueológicos realizados en el yacimiento islámico de las dunas de Guardamar del Segura: una posible rābita de época califal». **Sharq Al-Andalus. Estudios Arabes**. Alacant, 2, 1985, pp. 125-136: ID. «Una rābita califal en las dunas de Guardamar (Alicante)», **Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española**, vol. III. **Andalusí**, Saragossa, 1986, pp. 505-525, **Les Illes Orientals d’Al-Andalus i ls seves relacions amb el Sharq Al-Andalus, Māgrib i Europa cristiana (ss. VIII-XIII)**, Ciutat de Palma, 1987, pp. 265-309. Vegeu també sobre les ceràmiques trobades al jaciment GUTIÉRREZ LLORET, S.: **Ceràmica paleoandalusí del sur de Alicante (siglos VII-X)**, Alacant, 1988, 294 pp.

23. Segons el granadí Ibn Abí Zamanin: «**Los del ribât deben estar vigilantes y, para ello, rezar; pero cada uno por sí y no juntos. No es malo que levanten la voz. También es bueno que el rezo se haga entre todos los soldados**» OLIVER ASÍN, 1928, 370.

24. Vegeu el llibre de conjunt, recentment presentat sobre **La rābita califal de las dunas de Guardamar (Alicante). Ceràmica, epigrafia, fauna, malacofauna** (Alacant, 1989, ed. Diputació Provincial, 215 pp.) Es tracta i recull la Memòria de les excavacions entre 1184-1987 (AZUAR RUIZ, R.; GUTIÉRREZ LLORET, S.) dels restos de fauna que van aparèixer a les excavacions (BENITO IBORRA, M.) i dels de malacofauna (RICO ALCARAZ, L.; MARTÍN CANTARINO, C.); de la làpida de fundació, dels **graffiti** d’algunes mesquites (BARCELO, C.; BERNAT ROCA, M.; GONZÁLEZ GOZALO, E.; SERRA BARCELÓ, J.), acabant amb les conclusions del Director de les Excavacions i amb una panoràmica de la vida als **ribāts** d’Ifriqiya (MARIN, M.) A aquest volum hi son replegats els últims troballes i investigacions —segons va explicar el seu Director d’Excavacions a les conferències de presentació del llibre— sobre el jaciment, pero com continuem les treballs arqueològics van aparèixer noves mesquites i estructures, també es va trobar últimament un gran llenç de la murada de protecció que rodejava el lloc de recés.

25. Encara a Orient en el segle XIII les ràpites descrites per aquest viatger xatívi esdevingueren cases de sufis i místics, és especialment reveladora la descripció de la ràpita de Mosul: «**En las cercanías, como a una milla también, se encuentra la fuente bendita que lleva su nombre (de Jonas). (...) En esta colina hay un gran edificio, es un ribât que comprende muchas estancias, celdas (maqâsir), salas de ablución y canales de distribución de aguas (sâiqiyât). El conjunto está cerrado por una sola puerta. En medio del edificio hay un habitáculo, ante el que pende un velo, tras el que una noble puerta, adornada enteramente con incrustaciones, lo cierra. Se dice que fue el lugar en que Jonás —Dios lo bendiga i le salve— realizó su estación adorante y, que el mihrab de este aposento, se dice que fue la estancia en la que se consagraba a prácticas piadosas. Este habitáculo está rodeado de cirios, tan grandes como si fuesen troncos de palmera. Cada noche del viernes las gentes salen hacia el ribât para dedicarse en él a las prácticas piadosas. Alrededor de este ribât hay numerosas aldeas (...). Pasamos la noche del viernes 26 de şafar en este ribât bendito, después fuimos por la mañana a la fuente bendita, bebimos agua, nos purificamos en ella e hicimos la oración en la mezquita que está contigua**» Edició àrab Ri\$Phla Ibn Yubayr, Beirut, ed. Dâr Al-Tirât, 1415, 276 pp. (pp. 188-190), traducció de F. MAILLO SALGADO, Barcelona, Ediciones del Serbal, 1988, 431 pp. (pp. 278-279). Hi ha altres descripcions, com les fetes de les ràpites respectives de la ciutat de Ra’s Al-‘Ayn, pp. 195-197 de l’ed. àrab i pp. 286-287 de la traducció. És interessant comprovar com repeteix en nombroses ocasions que en els dominis de **Saladino «cada uno de estos monumentos está dotado de determinados legados píos (awqâf) (consistentes) en huertos, tierras blancas (de cultivo) y viviendas (...). Cada mezquita, cuya construcción se emprende, o madraza o cenobio (jânqa) reciben awqâf del sultán que asegure su mantenimiento así como el de sus moradores y el de sus administradores. Estos són también eternos títulos de gloria**», pp. 320-321.

26. GARCIA GÓMEZ, E.: «Observaciones sobre la Qasida maqsûra de Abû-l-Ḥaşan Ḥâzim al-Qarṭajannî»; **Al-Andalus**, Madrid-Granada, 1933, vol. I/1, pp. 81-103 (p. 92), que cita VALLVE, 1972, 16. POCKLINGTON, 1988, ha realitzat una nova i fructífera revisió dels topònims d’aquest text, i ha elaborat un interessant mapa del camp de Cartagena en base a les fonts islàmiques i de l’època de la conquesta cristiana.

27. Després de la conquesta cristiana, Alfons X funda un monestir d’agustins aprofitant la devoció que ja hi havia. TORRES FONTES, J.: «El Monasterio de San Ginés de la Jara en la Edad Media», **Murgetana**, Múrcia, XXV, 1965, pp. 39-90, i POCKLINGTON, Robert: «Antecedentes mozárabes y musulmanes del culto a San Ginés de la Jara», **Cartagena de Iberia**, tom IV, 1986, pp. 187-190, i amb el mateix títol en la **Historia de Cartagena**, Múrcia, ed. Mediterráneo, 1988.

28. TORRES BALBAS, 1948, 486. Coincideix amb ell també TORRES FONTES, J.: «El Monasterio de San Ginés de la Jara en la Edad Media», pp. 43-45.

29. També coneguda com **ribât de Qabṭa**, TORRES BALBAS, 1957, 427-8; HERNÁNDEZ JIMÉNEZ, 1939, 331. El nom el pren del cap de Gata o Qabṭa, arabització del mot llatí **Capitum**, designació de cap geogràfic, EPALZA, 1988, 233.

30 Veg. TORRES BALBAS, 1957, 233; GARCIA ANTON, J.: «Contribución al conocimiento de Almería en el s. XII», **Estudios de Historia y Arqueología Medievales**, Cadix, 1984, 16.

31. FERRANDO, 1978, referències núm. 295 i 2182 «... **A Berenguer, bisbe de Barcelona, el castell d'Almonesir i tota la seua vall**», i núm. 1215 «**A Eiximén Almoravit, l'alqueria que està junt a Almonesir i s'anomena Xinqer, amb forns i molins**». Referències núm. 296 i 1450 del manuscrit estudiat per CABANES PECOURT, M. D.: **Llibre del Repartiment del Regne de València**, Saragossa, ed. Anubar, 1979, 297 pp.

32. MADOZ, 1982, I, 118. De la vall d'Almonacid, al peu de la serra d'Espadà, diu Madoz que comprenia els pobles d'Almonacid, que li donava nom, Ahir, Malhet, Algimia d'Almonacid, Sant Joan i Torre Somera.

33. Les **zāwiyas**, han deixat petges evidents en la toponímia catalana de la muntanya alacantina. Així es troben al municipi de l'Atzúvia (MADOZ, 1983, I, 5; ROMAN & EPALZA, 1983, 164) i al de Finestrat (RUBIERA & EPALZA, 1984, 53; ROMAN & EPALZA, 1983, 164) i en el poblat que fou morisc conegut per l'Atzúvia, a la vall d'Alcalà (RUBIERA & EPALZA, 1984, 54; MADOZ, 1983, I, 5; ROMAN & EPALZA, 1983, 29), abandonat després de l'expulsió del 1609.

També a la muntanya alacantina hi ha uns altres topònims que al·ludeixen a la presència de diversos llocs de culte islàmic, com la partida de l'Oratori a Benasau (RUBIERA & EPALZA, 1983, 62) i el pujol i la partida de la Mesquita a Beniardà (RUBIERA & EPALZA, 1984, 53), tot i que no creiem que puguen assimilar-se a les ràpites, si és possible que es corresponguen amb **zāwiyas** tardanes.

34. EPALZA, M. de. «Espacios y sus funciones en la ciudad árabe». Ponència del Congrés sobre **La ciudad islámica**, Saragossa, ed. Inst. "Fernando el Católico", 1991, pp. 9-30. Sobre la presència de ràpites a les immediacions de les ciutats vegeu TORRES BALBAS, L.: **Ciudades hispanomusulmanas**, Madrid, Instituto Hispano-Arabe de Cultura, 1985, p. 237.

35. No he trobat a Xàtiva cap al·lusió a ràpites entre la toponímia menor. En canvi a Canals hi ha una Casa La Rapeta, en el Plà, a uns 1,5 km de la ciutat.

36. Segons Al-Maqqarī, Abū 'Abd Allāh Muḥammad Ibn Tāhir, el Qaysī, conegut pel **Màrtir de Tudmîr**, després de tornar de la peregrinació a la Meca, l'any 987 fixà la residència al seu país natal, a les afores de Múrcia; feia vida eremítica en una cabanya que es construï de branques d'arbre, cultivant un petit hort amb els fruits del qual vivia. Isqué en diverses ocasions en aceifa amb l'exèrcit d'Almansor. El 379 H/989 d. de C. es traslladà definitivament a la frontera per a fer-hi constantment l'exercici del **ribât**, i per això fixà la residència a Talavera. Pujava el seu cavall, que s'havia portat a propòsit per al **ribât**. Morí màrtir en el combat, on donà la cara a l'enemic i sense tornar-li l'espàtlla l'any 379 H/990 d. de C. (OLIVER ASIN, 1928, 24).

37. Segons M. Asín Palacios, Múrcia fou el focus d'una escola sufí de gran influx religiós i polític en el període almohade, **El Islam Cristianizado. Estudio del «sufismo» a través de las obras de Abenarabí de Murcia**, Madrid, ed. Hiperión, 1981, p. 84.

38. LATOR, E.: «Ibn Sabīn de Murcia i su **Budd Āl-Arif**», **Al-Andalus**, Madrid-Granada, núm. 9, 1944, pp. 371-405.

39. «**Hay para una alcazaba varios ribât junto al mar, en los cuales se toca el añafil cuando hacia ellos se hacen a la vela los navíos de los cristianos... Tócase, pues, el añafil cuando atalayan sus barcos; y enciéndose la almenara próxima a aquel ribât, si es de noche, o levántase en ella un humareda, si es de día. Desde cada ribât hasta la alcazaba hay un cierto número de alimaras guarnecidas de gente, y dispuestas de tal modo, que se enciende primero la almenara próxima al ribât, después la siguiente y luego la otra, y no pasa mucho rato sin que se toque el añafil en la alcazaba y se redoble el tambor sobre su torre, avisando a voces de qué ribât se trata, y salga la gente con las armas y la fuerza y se formen los batallones...**», OLIVER ASIN, 1928, 499.

El sistema de talaies costaneres del Màgreb que —segons Ibn Marzûq— fou recondicionat i perfeccionat pel meriní Abû-l-Hasan, en el segle XIV seguia regint-se per aquestos principis, a pesar dels quatre segles que separen aquestos textos: «**construyó este mawla atalayas y torres vigias (en número) que no había conocido jamás ninguna época, júzguese, por ejemplo, que desde la ciudad de Safi, límite de la zona sedentarizada, hasta la parte de Argel, límite del Màgreb Central y comienzos de Ifríqiya, hay tantas atalayas y torres vigias, que si se encienden fuegos en sus partes altas (la señal) se continúa (en todos) en una sóla noche e incluso en parte de una noche, y esto en una distancia que las caravanas tardan dos meses aproximadamente en recorrer. En cada atalaya hay hombres a sueldo, que vigilan y miran, escrutando el mar. No aparece ninguna nave en el mar, en dirección a tierras musulmanas, sin que el aviso aparezca en estas atalayas, advirtiendo a la gente de todo el litoral**» VIGUERA, 1977, 330. Cal ressaltar que no menciona la presència de cap ràpita integrada en aquest sistema.

40. Cfr. nota 39.

41. DACHRAOUI, Fährat: **Le Califat fatimide au Maghreb 296-362/909-973. Histoire politique et institutions**, Túnis, Société Tunisienne de Diffusion, 1981, 583 pp. (pp. 64-115).

42. Aix  suposava **abrogar-se** la legitimitat isl mica com a  nics defensors leg tims de la comunitat musulmana. EPALZA, M.: «Problemas y reflexiones sobre el califato en el al-Andalus», **Revista del Instituto de Estudios Islámicos**, Madrid, XXI, 1981-82, i **Anuario de Historia del Derecho Español**, Madrid, XXI, 1983, pp. 569-581; «Fonctions du Califat dans la communauté islamique: le cas d'Al-Andalus», **Islam Communautaire (Al-'Umma). Concept et Realit s**, Paris, ed. Labor et Fides, Publications Orientalistes de France, 1985, pp. 47-66.

43. EPALZA, M.: «Costas alicantinas y costas magreb es: el espacio musulmán según los textos  rabes», **Sharq Al-Andalus. Estudios Arabes**, Alacant, 3, 1986, 25-31; 4, 1987, 45-48.

44. Fruit d'aquesta islamització i culturalitzaci  del segle X, sorgiran en la centúria següent molts focus culturals i una pl iade de lletrats i savis arreu de Xarq Al-Andalus. EPALZA, Mikel de: «Notas sobre el lingüista Ibn S dah y la historia de D nia y su comarca», **Revista de l'Institut d'Estudis Alacantins**, Alacant, 33, 1981, pp. 161-172; «Importancia de la historia  rabe de Denia», **Dianium**, D nia, 1, 1982, pp. 45-89; «El esplendor de al-Andalus, reflejo del esplendor fatimí en el siglo XI/V», **Actas del IV Coloquio Hispano-Tunecino (Palma de Mallorca)...**, Madrid, I.H.A.C., 1983, pp. 79-82.

45. Es conserva en el mur exterior de la catedral de Tortosa una inscripció que commemora la fundació per Abd Al-Rahm n III de les drassanes el 333 H/24 d'agost 944 - 13 d'agost 945 d. de C. LEVI-PROVENÇAL, E.: **Histoire de l'Espagne Musulmane**, vol. II, l mina XVII.

46. El problema esdevé irresoluble quan s' intenta diferenciar entre ràpites i **z wiyas** al regne de Granada, vegeu SECO DE LUCENA, Luis: «De toponimia granadina (sobre el viaje de Ibn Ba  ta al Reino de Granada)», **Al-Andalus**, Madrid-Granada, XVI, 1951, pp. 74-85; VILLANUEVA, Carmen: «R bitas granadinas», **Miscelánea de Estudios Arabes y Hebraicos**, Granada, vol. III, 1954, pp. 79-86. i més recentment MARTINEZ RUIZ, Juan: «Edificios religiosos musulmanes en la Granada morisca (Ling stica e historia)», **Actas del III Simposio Internacional de Estudios Moriscos. Las prácticas musulmanas de los moriscos andaluces (1492-1609)**, Zaghouan, ed. C.E.R.O.M.D.I., 1989, pp. 121-137. En el segle XIV el magrebí Ibn Marz q va escriure: «**las z wiyas en el Magreb, son los lugares destinados a acoger a los que llegan y dar de comer a los viajeros necesitados. En cuanto a los rib t, según la acepción de este término en Oriente, no he visto igual en el Magreb, con sus mismas caracteristicas, sino (...) en Sal , al Oeste de la Aljama mayor. Y no he visto ninguna m s de esa clase, habitadas por gente que all  se compromete a vivir, con unas caracteristicas peculiares**»; s' està referint a les ràpites on viuen els ascetes sota una regla. VIGUERA, 1977, 340.

47. Aquesta família de místics musulmans està ben documentada per les fonts, i el més antics dels membres, es coneix per la làpida funerària, datada a València el 24 de maig de 1061. Aquest focus religiós de Benifato perdurà florent fins que amb la conquesta catalano-aragonesa els S d Bono hagueren d'emigrar a Granada. Hi fundaren una r pita, que esdevingué molt famosa, mentre que temps després hagueren novament d'anar-se'n al Màgreb. Malgrat el domini cristià, la **z wiya** originària de Benifato seg u essent un lloc on hi anaven els mudèjars o moriscos piadosament, FRANCO, 1988, i FRANCO S NCHER, Francisco: «Andalusies y magreb es en torno a los S d Bono/a de Guadalest y Granada», ponència del **II Coloquio Hispano-Marroquí. Cultura, Ciencia, Sociedad**, que tingu  lloc a Granada entre el 6-11 de novembre de 1989 (en premsa).

48. Les circumstàncies recorden les notícies del cronista Luis M rmol Carvajal, que en parlar dels moriscos de Granada, Jaén i Múrcia afirma que celebraven també al camp la pasqua dels **alaceres** o **alerces** (de l'àrab <**as r**, «verema») en el mes de setembre, durant el qual, abandonant les residències habituals de la ciutat, anaven a la muntanya amb la finalitat de «**hacer la pasa**», on gaudien amb balls i gatzares, MARMOL CARVAJAL, H.: **Historia de la rebelión y castigo de los moriscos del reyno de Granada**, Madrid, vol. I, 1797, segona impressió, cap. X, pp. 34-35. TORRES BALBAS, Leopoldo (1950): «Contornos de las ciudades hispanomusulmanas», **Al-Andalus**, Madrid-Granada, vol. XV/2, recentment reeditat a **Obra dispersa. I. Al-Andalus. Cr nica de la España musulmana**, Madrid, ed. Instituto de España, vol. IV, 1981, pp. 293-344 (pp. 447-448).

En el mateix sentit se cita que un alcalde de casa i cort portà a terme una averiguaci  el 1609, sobre l'expulsió, segons la qual estava provat que encara aleshores els moriscos de Granada, Múrcia i Jaén desdejunaven durant el Ramadan i habitaven la Pasqua dels **alaceres** o **alerces** tot el mes de setembre. Durant aquest mes, deixaven les cases que habitaven la major part de l'any, i viuen en altres que tenien darrere de les serres, envoltades de vinyes. All  amb el pretext de «fer panses», deixaven transcórrer el temps sense oir missa, entre ball i gatzares, en els quals s'hi posaven vestits vistosos i els guarniments que tenien; als fills que hi engendraven els anomenaven benaurats i benaventurats. El dia de cap d'any celebraven una altra Pasqua, anomenada «Granon», i menjaven blat cuinat amb llet, en memòria del primer aliment que menj  Amina, mare de Mahoma, després d'haver donat a llum. En aquesta relació també s'enumera uns altres ritus i escrúpols que els eres propis. CARD BAROJA, Julio: **Los moriscos del Reino de Granada**, Madrid, ed. Istmo, 1985, pp. 129-130.

49. HUICI MIRANDA, Ambrosio: **Historia Musulmana de Valencia y su Región**, València, ed. Ajuntament, 1969, vol. I, p. 145.

BIBLIOGRAFIA

AZUAR RUIZ, Rafael: «Conclusión», **La rābita califal de las dunas de Guardamar (Alicante). Cerámica, epigrafía, fauna, malacofauna**, Alacant, 1989, ed. Diputació Provincial, pp. 207-215.

BARCELÓ, Carmen (1989): «Los epígrafes árabes de Guardamar», **La rābita califal de las dunas de Guardamar (Alicante). Cerámica, epigrafía, fauna, malacofauna**, Alacant, 1989, ed. Diputació Provincial, pp. 183-195.

BRAMON, Dolors (1989): «De les ràpites avui catalanes: la institució islàmica del ribat», **Antistiana, Butlletí Informatiu**, La Ràpita, ed. Grup d'Estudis Ràpitencs, novembre 1989, 6 pp.

CHALMETA, P.; CORRIENTE, F.; SUBH, M. (eds.) (1979): **Al-Muqtabis**, Madrid, Instituto Hispano-Arabe de Cultura/Facultad de Letras de Rabat, 580 + 19 pp.

EPALZA, Mikel de (1987): «El Islam aragonés, un Islam de frontera». **Tvriaso**, Tarazona, Centro de Estudios turiasonenses, vol. VII, pp. 23-64.

EPALZA, Mikel de (1988): «Constitución de rābitas en la costa de Almería: su función espiritual», **Homenaje a J. A. Tapia Garrido**, Almería, pp. 231-235.

EPALZA, Mikel de (1989): «Al-Munastîr d'Ifrîqiya et Al-Munastîr de Xarq Al-Andalus», **Actes du VIIe. Colloque Universitaire Tuniso-Espagnol sur le Patrimoine andalous dans la Culture Arabe et Espagnole**, Tunis, ed. Universitat de Tunis, 1991, pp. 95-106.

FERRANDO I FRANCÈS, Antoni (ed.) (1978): **Llibre del Repartiment de València**, València, Vicent Garcia Editors, S.A., 1978, 571 pp.

FRANCO SANCHEZ, Francisco (1988): «Identificación de una tumba de los Sîd Bono en Benifato (Alicante)», **Sharq Al-Andalus. Estudios Arabes**, Alacant, núm. 5, 1988, pp. 181-186.

HERNÁNDEZ JIMÉNEZ, Félix (1939): «El ribât de Kaskâllû en la provincia de Marmaria», **Al-Andalus**, Madrid-Granada, IV/2, pp. 317-32.

MADOZ, Pascual (1849): **Diccionario Geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar**, Madrid.

MADOZ, Pascual (1982): **Diccionario Geográfico-estadístico-histórico de Alicante, Castellón y Valencia**, València, ed. Institució Alfons el Magnànim, 2 vols.

MARÍN, Manuela (1989): «La vida en los ribâts de Ifrîqiyya», **La Rābita califal de las dunas de Guardamar**, Alacant, ed. Museu Arqueològic de la Diputació Provincial, 1989, pp. 199-207.

OLIVER ASIN, Jaime (1928): «Origen árabe de rebato, arrobda y sus homónimos» **Boletín de la Real Academia Española**, Madrid, vol. XV, 1928, pp. 347-395 i 496-542.

POCKLINGTON, Robert (1988): «Toponimia islámica del campo de Cartagena», **Historia de Cartagena**, Murcia, ed. Mediterráneo, pp. 319-340.

ROMAN DEL CERRO, José Luis; EPALZA, Mikel de (1983): **Toponimia mayor y menor de la provincia de Alicante. Listado por municipios**, Alacant, Caixa d'Estalvis Provincial, 289 pp.

RUBIERA, Ma. Jesús; EPALZA, Mikel de (1984): **Los nombres árabes de Benidorm y su comarca**, Alacant, ed. Ajuntament de Benidorm/Universitat d'Alacant, 65 pp.

RUBIERA, Ma. Jesús (1985): **Villena en las calzadas romana y árabe**, Alacant, ed. Universitat d'Alacant/Ajuntament de Villena, 62 pp.

RUBIERA, Ma. Jesús (1985a): **La Taifa de Denia**, Alacant, ed. Institut Juan Gil-Albert de la Diputació d'Alacant, 172 pp.

RUBIERA, Ma. Jesús (1987): «La rápita de Benissa», 1987, **Mil·lenari Benissa**, Benissa, ed. Diputació Provincial d'Alacant, 3 pp.

SLANE, Mac Guckin de (1842): «Description de l'Afrique par Ibn Haucal (I)», **Journal Asiatique**, París, febrer i març de 1842, pp. 153-196 i 209-258.

TORRES BALBAS, Leopoldo (1948): «Rábitas hispanomusulmanas», **Al-Andalus**, Madrid-Granada, vol. XIII/2, recentment reeditat en **Obra dispersa, I. Al-Andalus, Crónica de la España musulmana**, Madrid, ed. Instituto de España, vol. IV, 1981, pp. 157-174.

TORRES BALBAS, Leopoldo (1957): «Almería islámica», **Al-Andalus**, Madrid-Granada, vol XXI/2, **Crónica de la España musulmana**, Madrid, ed. Instituto de España, vol VI, 1983, pp. 217-263.

TORRES FONTES, Juan (1960): **Repartimento de Murcia**, Madrid, ed. CSIC/Academia Alfonso X el Sabio, 317 pp.

TORRES FONTES, Juan (1969): **Colección de Documentos para la Historia del Reino de Murcia, II: Documentos del siglo XIII**, Murcia, Ed. Academia Alfonso X el Sabio, 202 pp.

VALLVE, Joaquín (1972): «La división territorial en la España musulmana (II): La Cora de Tudmír (Murcia)», **Al-Andalus**, Madrid, XXXVI/1, pp. 145-189.

VIGUERA, Ma. Jesús (ed. i trad.) (1977): **Ibn Marzûq. El «Musnad»: Hechos memorables de Abû-l-Hasan, sultán de los benimerines**. Madrid, Instituto Hispano-Arabe de Cultura. 1977, 561 pp.

VIGUERA, Ma. Jesús; CORRIENTE, Federico (trads.) (1981): **Ibn Hayyân, de Córdoba. Crónica del califa Abderrahmân III An-Nâsir entre los años 912 y 942 (Al-Muqtabis V)**, Saragossa, ed. Anubar/Instituto Hispano-Arabe de Cultura, 469 pp.

La Ràpita Islàmica: Història Institucional i altres Estudis Regionals

I Congrés de les Ràpites de l'Estat Espanyol
(7-10 setembre 1989)

Sant Carles de la Ràpita
1994

La Ràpita Islàmica: Història Institucional i altres Estudis Regionals

**(I Congrés de les Ràpites de l'Estat Espanyol)
(Sant Carles de la Ràpita, 7-10 setembre 1989)**

La Ràpita Islàmica: Història Institucional i altres Estudis Regionals

Edició a cura de Mikel de Epalza (Universitat d'Alacant)

Índex a cura de Francisco Franco (Universitat d'Alacant)

Compaginació a cura de Miquel Alonso, Josep Pitarch i Patxi Garcia

Edita: Institut d'Estudis Ràpitencs (I.E.R.)
Patronat Municipal d'Acció Cultural
Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita

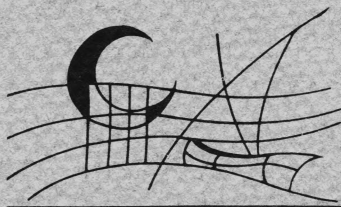
Coedita: Instituto de Cooperación
con el Mundo Árabe (I.C.M.A.)

Imprimeix: Jordi Dassoy - Sant Carles de la Ràpita
Dip. Legal: T-773/93
ISBN: 84-606-1390-9
2a. edició

Índex de treballs

PÒRTIC	6
M. DE EPALZA, La Ràpita Islàmica: Història Institucional	9
La Rápita Islámica: Historia Institucional	61
D. BRAMON, La Ràpita del Cascall al delta de l'Ebre	110
M. MARIN, El ribat en Al-Andalus y el Norte de Africa	121
M. ESPINAR - J. ABELLAN, Las rábitas en Andalucía. Fuentes y metodología	131
F. DACHRAOUI, Le rôle des ribats dans le gihad maritime au Moyen Age	177
J. CHEIKHA, Les ribats d'après les livres de Tabaqat	187
F. FRANCO, Ràpites i Al-Monastir (s) al nord i llevant de la península d'Al-Andalus	191
GRUP D'ESTUDIS RAPITENCS, Petita història d'un poble: La Ràpita (Barcelona) ...	211
P. CANO AVILA, Noticias sobre La Rábita de Alcalá La Real (Jaén)	217
A. CERVERA - L. MILLAN, Tradicions marineres actuals a la regió de La Ràpita	225
C. BIARNÉS, Un possible "ribat" a la Vila d'Ascó	241
J. A. GOMEZ SANJUAN, El Ribat de Casteli	253
A. CURTO I HOMEDES, Recerques arqueològiques a la regió tortosina a l'època àrab: estat de la qüestió	267
J. NIETO MORENO - M. PEREZ TELLO, Testimonio del Movimiento Mundial Murabitun	279
F. CARLES GUÀRDIA, Gràfics comparatius	283
Índex/Indice:	
De nombres y colectivos	287
De topónimos	301

I Congrés de les Ràpites de l'Estat Espanyol

**"Els Ribāts
d'Al-Andalus"**

7-10 setembre 1989

Sant Carles de la Ràpita

Tarragona - Catalunya - Espanya